

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดที่ใช้ในการปกครองประเทศ มีมาตราที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานที่จะต้องพัฒนาผู้สูงอายุ คือ ผู้สูงอายุมีสิทธิได้รับความคุ้มครองในด้านกฎหมาย มีสิทธิได้รับสวัสดิการและสิ่งอำนวยความสะดวกที่สมควรแก่ชีวิตในขณะเดียวกัน รัฐบาลต้องสงเคราะห์และจัดสวัสดิการต่าง ๆ ให้กับผู้สูงอายุ เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และสามารถพึ่งพาตนเองได้ เช่น การจัดให้มีการออมเพื่อการดำรงชีพในยามชรา มีการส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหน่วยงานหลักในการจัดทำบริการสาธารณะ และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาในพื้นที่ ความเป็นอิสระในการกำหนดนโยบายการบริหาร การจัดบริการสาธารณะ การบริหารงานบุคคล การเงินและการคลัง มีอำนาจหน้าที่ของตนเองโดยเฉพาะให้คำนึงถึงความสอดคล้องกับการพัฒนาของจังหวัดและประเทศเป็นส่วนรวมเป็นสำคัญ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559) (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555) ได้มีการกำหนดวิสัยทัศน์ในการพัฒนาประเทศไว้ ดังนี้ “สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ด้วยความเสมอภาค เป็นธรรมและมีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง” โดยได้กำหนดพันธกิจในการดำเนินงานไว้ ดังนี้

(1) สร้างสังคมเป็นธรรมและเป็นสังคมที่มีคุณภาพ ทุกคนมีความมั่นคงในชีวิต ได้รับการคุ้มครองทางสังคมที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม

(2) พัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีคุณธรรม เรียนรู้ตลอดชีวิต มีทักษะและการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสมในแต่ละช่วงวัย สถาบันทางสังคมและชุมชนท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง สามารถปรับตัวรู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง

(3) พัฒนารฐานการผลิตและบริการให้เข้มแข็งและมีคุณภาพบนฐานความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ และภูมิปัญญา สร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน พร้อมสร้างความเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม

(4) สร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ ในการดำเนินงานได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศไว้ 6 ประการ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 ยุทธศาสตร์การสร้างความเป็นธรรมในสังคม

ยุทธศาสตร์ที่ 2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่าง

ยั่งยืน

ยุทธศาสตร์ที่ 3 ยุทธศาสตร์ความเข้มแข็งภาคเกษตร ความมั่นคงของอาหาร และพลังงาน

ยุทธศาสตร์ที่ 4 ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจสู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพ และยั่งยืน

ยุทธศาสตร์ที่ 5 ยุทธศาสตร์การสร้างเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม

ยุทธศาสตร์ที่ 6 ยุทธศาสตร์การจัดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ในยุทธศาสตร์ที่ 1 และยุทธศาสตร์ที่ 2 นับเป็นยุทธศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาและการดูแลผู้สูงอายุที่ค่อนข้างชัดเจน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ยุทธศาสตร์การสร้างความเป็นธรรมในสังคม ให้ความสำคัญกับการจัดบริการทางสังคมให้ทุกคนตามสิทธิขั้นพื้นฐาน เน้นการสร้างภูมิคุ้มกันระดับปัจเจก และสร้างการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในการพัฒนาประเทศ มุ่งพัฒนาระบบบริการสาธารณสุขให้มีคุณภาพและมีช่องทางเข้าถึงอย่างเท่าเทียมและทั่วถึง การจัดหาที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย การเข้าถึงระบบสาธารณสุขปฐมภูมิ พัฒนาระบบสวัสดิการทางสังคมให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพ พัฒนาระบบการเงินฐานรากและระบบการออมที่หลากหลาย เสริมสร้างเจตคติด้านความเสมอภาคระหว่างหญิงและชาย และพัฒนาระบบฐานข้อมูลในการคุ้มครองทางสังคมให้ครอบคลุมประชาชนทุกคนตามสิทธิ และสามารถเข้าถึงบริการอย่างมีประสิทธิภาพ

ยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืนให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง มุ่งพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกช่วงวัย การส่งเสริมการลดปัจจัยเสี่ยงด้านสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม โดยสร้างเสริมสุขภาพคนไทยให้มีความสมบูรณ์แข็งแรงทั้งร่างกายและจิตใจ การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต มุ่งสร้างกระแสสังคมให้การเรียนรู้เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคน มีนิสัยใฝ่รู้ รักการอ่านตั้งแต่วัยเด็ก ส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของคนต่างวัย ควบคู่กับการส่งเสริมให้องค์กร กลุ่มบุคคล ชุมชน ประชาชน และสื่อทุกประเภทเป็นแหล่งเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันทางสังคม สร้างค่านิยมให้คนไทยภูมิใจในวัฒนธรรมไทย และยอมรับความแตกต่างของความหลากหลายทางวัฒนธรรม สร้างเครือข่ายความร่วมมือทางวัฒนธรรมร่วมกับประชาคมโลก โดยเฉพาะประชาคมอาเซียนให้เกิดการไหลเวียนทางวัฒนธรรมในรูปแบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ส่งเสริมความเข้าใจระหว่างประชาชนในการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสาร

การดำเนินงานของภาคส่วนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม สิ่งสำคัญในการที่จะก้าวไปสู่ความสำเร็จตามแผนนั้น ทุกภาคส่วนจำเป็นต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจ ตระหนักถึงความสำคัญและพร้อมเข้าร่วมในการผลักดันแผนไปสู่การปฏิบัติ มีการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนบริหารราชการแผ่นดิน ตลอดจนแผนในระดับอื่น ๆ ให้มีความเชื่อมโยง ชัดเจน และมีความเป็นรูปธรรม มีการสร้างสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ให้เอื้อต่อการขับเคลื่อนการดำเนินงานตามแผน

แผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2545 - 2564) (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานผู้สูงอายุแห่งชาติ, 2545) ได้ให้ความสำคัญกับมาตรการปลูกจิตสำนึกให้คนในสังคมตระหนักถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุโดยมุ่งเน้นการพัฒนายุทธศาสตร์ ด้านการส่งเสริมผู้สูงอายุ

ประกอบด้วย 6 มาตรการหลัก คือ 1) มาตรการส่งเสริมความรู้ด้านการส่งเสริมสุขภาพป้องกันดูแลตนเองเบื้องต้น 2) มาตรการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันและสร้างความเข้มแข็งขององค์กรผู้สูงอายุ 3) มาตรการส่งเสริมด้านการทำงานและการหารายได้ของผู้สูงอายุ 4) มาตรการสนับสนุนผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ 5) มาตรการส่งเสริมสนับสนุนสื่อทุกประเภทให้มีรายการเพื่อผู้สูงอายุและสนับสนุนให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และสามารถเข้าถึงข่าวสารและสื่อ 6) มาตรการส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมและปลอดภัย จากมาตรการหลักที่กล่าวมาจะเป็นการเพิ่มคุณภาพและศักยภาพของผู้สูงอายุที่จะดำรงชีวิตอย่างมีความสุขแม้วัยสูงอายุจะเป็นวัยสุดท้ายของชีวิต แต่ยังคงมีพัฒนาการไปตามวัย ซึ่งควรได้รับการดูแลส่งเสริมเหมือนบุคคลในวัยอื่น จากการสำรวจประชากรผู้สูงอายุในประเทศไทย พบว่ามีประชากรผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น จาก 6.3 ล้านคนเป็น 14 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2553 และจะเพิ่มสูงขึ้นกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุมากขึ้น สอดคล้องกับการวิจัยของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม พบว่าในปี พ.ศ. 2553 - 2564 หรืออีกประมาณ 11 ปี จำนวนผู้สูงอายุจะมากกว่าเด็กเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ด้านโครงสร้างประชากร (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2553) และคาดกันว่าใน 30 ปีข้างหน้าหรือราวปี พ.ศ. 2580 จำนวนผู้สูงอายุจะมีถึง 25.9% ของจำนวนประชากรทั้งหมดที่มีราว 62.8 ล้านคน โดยมีเพศหญิงมากกว่าเพศชาย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีทางด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์ และสาธารณสุขส่งผลให้ศักยภาพในการบำบัด รักษา ดูแล และส่งเสริมสุขภาพประชาชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ ลงวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2554 เรื่อง การคุ้มครอง การส่งเสริม และการสนับสนุนผู้สูงอายุในด้านการบริการทางการแพทย์ และการสาธารณสุข ด้านการศึกษา และข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตด้านการประกอบอาชีพหรือฝึกอาชีพที่เหมาะสม มีรายละเอียดที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ ดังนี้

- (1) จัดให้มีบริการทางการแพทย์และการสาธารณสุข ที่ให้ความสะดวกและรวดเร็ว เป็นกรณีพิเศษสำหรับผู้สูงอายุ ในหน่วยงานที่ให้บริการทางการแพทย์และการสาธารณสุข
- (2) จัดบริการข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตให้แก่ผู้สูงอายุ
- (3) จัดบริการการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และ การศึกษาตามอัธยาศัยให้แก่ผู้สูงอายุ
- (4) จัดให้มีการพัฒนาความรู้ด้านผู้สูงอายุในหลักสูตรต่าง ๆ ตามความเหมาะสม
- (5) จัดให้มีการยกเว้นค่าเข้าชมสถานที่ของรัฐ
- (6) ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการจัดทำ และเผยแพร่ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้สูงอายุผ่านสื่อต่าง ๆ
- (7) ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการผลิตงานวิจัยเพื่อเพิ่มพูนองค์ความรู้ด้านผู้สูงอายุ
- (8) ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการจัดมุมความรู้ ที่เป็นประโยชน์สำหรับผู้สูงอายุ ที่ศูนย์การเรียนรู้ในชุมชนระดับตำบล
- (9) ส่งเสริมและสนับสนุนให้หน่วยงานต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมกีฬา และ นันทนาการ เพื่อผู้สูงอายุ
- (10) ส่งเสริมและสนับสนุนให้ลดหย่อนค่าใช้จ่ายในการใช้บริการแหล่งความรู้ต่าง ๆ ที่กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ดำเนินการ

นโยบายและจุดเน้นการดำเนินงานของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ปี 2555 ได้กำหนดวิสัยทัศน์ คือ “คนไทยได้รับการศึกษาตลอดชีวิตและการศึกษาอาชีพเพื่อการมีงานทำที่มีคุณภาพได้ทุกที่ ทุกเวลา อย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน เพื่อให้เกิดสังคมฐานความรู้ การมีอาชีพและการมีความสามารถเชิงการแข่งขันในประชาคมอาเซียนอย่างยั่งยืน” ซึ่งได้กำหนดนโยบายและจุดเน้นในการดำเนินงานสำหรับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้สูงอายุไว้ในข้อ 4.3 การส่งเสริมและจัดการศึกษาสำหรับกลุ่มเป้าหมายพิเศษ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

(1) จัดและส่งเสริมการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย การรู้หนังสือ ภาษาและวัฒนธรรมไทย และยกระดับการศึกษาสำหรับกลุ่มเป้าหมายพิเศษ ได้แก่ ผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส เด็กและเยาวชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียน คุณแม่วัยใส คนเร่ร่อน คนไร้บ้าน ผู้สูงอายุ กลุ่มชาติพันธุ์ ชนกลุ่มน้อย บุคคลที่ไม่มีหลักฐานทางทะเบียนราษฎรหรือไม่มีสัญชาติไทย (คนต่างด้าวและผู้ไร้สัญชาติ) ผู้หนีภัยการสู้รบจากพม่าในพื้นที่พักพิงชั่วคราว คนไทยในต่างประเทศ

(2) ศึกษา วิจัย พัฒนาและเผยแพร่รูปแบบการจัด ส่งเสริม และสนับสนุนการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้กับกลุ่มเป้าหมายพิเศษ เพื่อให้มีการนำไปสู่การปฏิบัติอย่างกว้างขวางและมีการพัฒนาให้เหมาะสมกับบริบทอย่างต่อเนื่อง

(3) พัฒนาหลักสูตร สื่อ รูปแบบการจัดกิจกรรม ให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของกลุ่มเป้าหมายพิเศษแต่ละกลุ่ม

ความสำคัญของประเด็นปัญหาในผู้สูงอายุไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนที่เพิ่มขึ้นเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุด้วย เมื่อผู้สูงอายุมียวี่หรืออายุเพิ่มขึ้นปัญหาที่ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องเผชิญคือ ปัญหาสุขภาพด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดจากพัฒนาการของวัย โดยพบการเปลี่ยนแปลงของร่างกายมีความเสื่อมไปตามอายุชั้ย ทำให้สุขภาพไม่แข็งแรง เจ็บป่วยเป็นโรคต่าง ๆ เช่น นอนไม่หลับ มีอาการปวดเมื่อยตามร่างกาย ส่งผลให้การดำเนินภารกิจประจำวันที่จะดูแลตนเองลดน้อยลง นอกจากนั้นผู้สูงอายุบางคนอาจเจ็บป่วยด้วยโรคหัวใจ โรคมะเร็ง โรคเบาหวาน และโรคความดันโลหิตสูง เป็นต้น และอาจพบปัญหาด้านจิตใจหรืออารมณ์ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย เช่น มีความวิตกกังวล อารมณ์ไม่มั่นคงโกรธง่าย โมโหง่าย หงุดหงิด เครียด ซึมเศร้า หวาดระแวง ท้อแท้ มีอาการหลงลืมหรือมีภาวะสมองเสื่อม รวมถึงอาจพบปัญหาด้านสังคม ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของการสูญเสียบทบาทหน้าที่ การสูญเสียคนใกล้ชิด และสูญเสียสัมพันธ์ทางครอบครัว (เพ็ญแข ประจันปัจฉินิก, 2538) แม้ว่าผู้สูงอายุจะมีปัญหาดังที่กล่าวมาแต่ผู้สูงอายุนั้นมีความต้องการเหมือนกับบุคคลในวัยอื่นคือ มีความมั่นคงทางการเงิน มีงาน มีรายได้ เพื่อลดภาระครอบครัวและสังคม ลดการพึ่งพิงอาศัยผู้อื่น สามารถดำเนินชีวิตอย่างปกติ มีอิสระในชีวิต และต้องการความรู้ประสบการณ์ใหม่ ๆ เพื่อปรับตัวให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของวัย สภาพแวดล้อมและสังคมที่ผู้สูงอายุเป็นสมาชิก (ศุภากร รุ่งอุดม, 2547) ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของจากรุวรรณ ศรีสว่าง (จากรุวรรณ ศรีสว่าง, 2532) ที่ศึกษาเรื่องกิจกรรมและความคาดหวังของข้าราชการเกษียณอายุราชการในประเทศไทยพบว่า ข้าราชการยังคงทำกิจกรรมต่อไปหลังเกษียณอายุแล้ว ได้แก่ กิจกรรมงานอดิเรกหรืองานยามว่าง บางคนเข้าร่วมเป็นสมาชิกสมาคมหรือกลุ่ม บางคนทำงานเพิ่มรายได้ และพบว่าคนชราส่วนใหญ่ยังมีระดับกิจกรรมสูง มีบทบาทในการทำงาน และยังคงสอดคล้องกับการศึกษาของ ศิริวรรณ ศิริบุญ

และมาลินี วงษ์สิทธิ์ (ศิริวรรณ ศิริบุญและมาลินี วงษ์สิทธิ์, 2541) ที่ศึกษาประเมินผลโครงการนำร่องการจัดตั้งศูนย์บริการทางสังคมสำหรับผู้สูงอายุในจังหวัดขอนแก่น สุพรรณบุรี เชียงใหม่ และกรุงเทพมหานคร พบว่า กิจกรรมที่จัดบริการและเห็นว่ามีประโยชน์มากที่สุด เรียงลำดับดังนี้ การออกกำลังกาย ร้อยละ 30.5 การอบรม ร้อยละ 14.3 กิจกรรมเสริมรายได้ร้อยละ 13.6 และกิจกรรมกายภาพบำบัด ร้อยละ 10.9 นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ จรินทร์พรณ เลรามัญ (จรินทร์พรณ เลรามัญ, 2543) ได้ทำการศึกษารื่องการฝึกวิชาชีพสำหรับผู้สูงอายุเพื่อมีรายได้ในเขตเทศบาลเมืองเชียงใหม่ ผลการศึกษา พบว่า อาชีพที่ผู้สูงอายุสนใจและมีความต้องการให้มีการฝึกอบรม ได้แก่ ศิลปะประดิษฐ์ การทำอาหาร ขนม และการผลิตของชำร่วยตามลำดับ

ดังนั้น เพื่อเป็นการสนับสนุนแผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 2 และแก้ปัญหาคุณภาพชีวิต รวมถึงตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุ จึงควรจัดกิจกรรมที่สามารถสนับสนุนปัจจัยดังกล่าว เช่น จัดกิจกรรมให้ผู้สูงอายุได้เข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมโดยการเป็นสมาชิกกลุ่ม สมาคม ชมรม การมีงานอดิเรกให้ผู้สูงอายุทำและมีรายได้ทั้งงานประจำ งานพิเศษหรือชั่วคราว ด้วยการฝึกอบรมวิชาชีพต่าง ๆ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สร้างความรู้ประสบการณ์ รวมถึงสร้างทักษะในการทำงานอันนำไปสู่การประกอบอาชีพและมีรายได้ รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์จะเป็นการพัฒนาคุณภาพของผู้สูงอายุให้ผู้สูงอายุมีโอกาสทำภารกิจประจำวันต่อไปได้อย่างปกติ จะเป็นการช่วยชะลอความเสื่อมทางด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม (พีระพงศ์ บุญศิริ, 2542) นอกจากนี้การเข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอจะช่วยให้ผู้สูงอายุได้พบเพื่อนวัยเดียวกัน มีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน แสดงออกซึ่งศักยภาพ ผ่อนคลายความเครียด มีที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจจะรู้สึกว่ามีคุณค่า

นันทนาการเป็นศาสตร์และศิลป์ที่ว่าด้วยการพัฒนาคุณภาพชีวิตของแต่ละบุคคล ของสังคม และประเทศ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) ได้ให้ความหมายของนันทนาการไว้ว่า นันทนาการ หมายถึง กิจกรรมที่ทำตามความสมัครใจในยามว่าง เพื่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน และผ่อนคลายความตึงเครียด สราญใจ สอดคล้องกับ จรินทร์ ธานีรัตน์ (จรินทร์ ธานีรัตน์, 2528) ที่กล่าวว่ากิจกรรมอะไรก็ตามที่ทำให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน ทำให้ร่างกายสดชื่นกระปรี้กระเปร่าคืนสู่สภาพปกติ และเพื่อสามารถประกอบกิจต่อไปให้เกิดประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์สมกับเป็นพลเมืองดีของประเทศชาตินั้นคือ นันทนาการ และสมบัติ กาญจนกิจ (สมบัติ กาญจนกิจ, 2533) ได้ให้ความหมายของนันทนาการว่า นันทนาการ หมายถึง การทำให้สดชื่นสร้างพลังขึ้นมาใหม่ หลังจากการใช้พลังงานแล้วก่อให้เกิดความเหนื่อยเมื่อยล้าทางกาย สมอง และจิตใจ กิจกรรมนันทนาการที่บุคคลเข้าร่วมในช่วงเวลาว่างโดยไม่มีภารกิจบังคับ หรือเข้าร่วมด้วยความสมัครใจช่วยขจัดหรือผ่อนคลายความเหนื่อยเมื่อยล้าทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจก่อให้เกิดการพัฒนาอารมณ์สุขและพัฒนาเจริญงอกงามทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และสังคม และกิจกรรมนั้นจะต้องเป็นกิจกรรมที่สังคมยอมรับด้วย กิจกรรมนันทนาการสามารถผ่อนคลายความตึงเครียดเหล่านั้นได้ ทำให้ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการส่งเสริมให้ประชาชนใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์โดยประกอบกิจกรรมนันทนาการที่มีคุณค่า

กิจกรรมนันทนาการสามารถแบ่งเป็นหลายประเภท เช่น ศิลปะทัศนกรรม เกมกีฬา การเต้นรำ ละครและการละคร งานอดิเรก ดนตรีและร้องเพลง กิจกรรมนอกเมือง วรรณกรรม การอ่าน พูด และเขียน กิจกรรมทางสังคม กิจกรรมพิเศษ กิจกรรมอาสาสมัคร เป็นต้น สำนักส่งเสริม

และพัฒนานันทนาการ (สำนักส่งเสริมและพัฒนานันทนาการ, 2550) ได้แบ่งกิจกรรมนันทนาการเป็น 11 กิจกรรม และให้ความหมายกิจกรรมนันทนาการประเภทกิจกรรมงานอดิเรก (Hobby) ไว้ว่า คือ งานอดิเรกจัดเป็นกิจกรรมนันทนาการที่ส่งเสริมการพัฒนาคุณค่าชีวิตของมนุษย์ ตั้งแต่วัยเด็ก เยาวชน และผู้สูงอายุ เป็นการส่งเสริมการสร้างประสบการณ์ชีวิต เป็นการบำบัดทางกายและจิตใจ ส่งเสริมโอกาสให้บุคคลเลือกกิจกรรมตามความสนใจ สม่ครใจ และกระทำด้วยความเต็มใจในช่วงเวลา อิสระ เวลาว่าง และเพื่อพัฒนาคุณค่าชีวิตของบุคคล และสังคม เช่น ประดิษฐ์ ต่อเติม วาดภาพ สะสมแสตมป์ เหยี่ยูที่ระลึก ของเก่า แกะสลัก วาดภาพ ออกแบบ พัฒนาเกม ศึกษาเรียนรู้ เช่น เรียนรู้เทคนิคสิ่งต่าง ๆ ศึกษาในศาสตร์วิชาใหม่ เป็นต้น กิจกรรมงานอดิเรกนี้เป็นการทำงานที่ตนรัก ชอบและประสงค์ที่จะทำต่อไปเพื่อความผ่อนคลาย ความบันเทิงให้กับชีวิตตนเอง บางครั้งรู้สึกอึดอัด และพึงพอใจกับผลงานที่ได้รับ เช่น งานฝีมือต่าง ๆ และยังเป็นสุขใจมากยิ่งขึ้นเมื่อได้มอบสิ่งที่เป็น งานฝีมือเหล่านั้นแก่ลูกหลานญาติพี่น้อง และเพื่อนฝูง ซึ่งงานอดิเรกนี้บางครั้งทำให้ผู้สูงอายุมีโอกาส ได้บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เช่น การเป็นอาสาสมัคร การเป็นวิทยากรในการอบรมวิชาการและ วิชาชีพแก่สังคม เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นต่อ ๆ ไป ทำให้มีการดำรงสืบทอด ศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติสืบไป ดังนั้นกิจกรรมนันทนาการประเภทกิจกรรม งานอดิเรกที่ทำขึ้นด้วยมือในเวลาว่าง และมีได้ทำเป็นอาชีพหรือหวังผลกำไรใด ๆ เป็นกิจกรรมที่ ส่งเสริมทักษะ ความสามารถในการใช้มือสร้างงานฝีมือให้แก่ชุมชน เพื่อพัฒนาอารมณ์ สังคม และ สติปัญญา

ศิลปะประดิษฐ์ เป็นชิ้นงานที่นำวัสดุต่าง ๆ มาประกอบกันขึ้นเป็นรูปร่าง รูปทรง สี สัน แบบต่าง ๆ โดยใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และจินตนาการ ให้ออกมาสวยงาม เป็นผลงานที่มีคุณค่า ในด้านประโยชน์ใช้สอย และคุณค่าทางด้านจิตใจ ซึ่งประโยชน์ของงานศิลปะประดิษฐ์จะทำให้ ผู้ประดิษฐ์นั้นได้ฝึกคิด ฝึกทำ ฝึกสร้างสรรค์ผลงานในรูปแบบต่าง ๆ เป็นการใช้เวลาว่างให้เกิด ประโยชน์ ทำให้มีสมาธิ ปัญญา ใจดีสงบและยังสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ผู้ประดิษฐ์ได้ จึงมีผู้นำ กิจกรรมศิลปะประดิษฐ์ไปฝึกอบรมให้กับผู้สูงอายุ เช่น ในศูนย์พัฒนาการจัดสวัสดิการและสังคมผู้สูงอายุ บ้านบางแคได้จัดให้มีการสอนงานศิลปะประดิษฐ์ต่าง ๆ เช่นการทำดอกไม้จันทน์ ดอกไม้ประดิษฐ์ เครื่องหอม ของชำร่วย เป็นต้น งานศิลปะประดิษฐ์จึงนับว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญสำหรับผู้สูงอายุซึ่งให้ ประโยชน์ทั้งด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างรายได้จากชิ้นงานสามารถใช้เป็นอาชีพเสริมได้ ดังนั้นศิลปะประดิษฐ์จึงเป็นโปรแกรมนันทนาการที่ควรจัดให้แก่ผู้สูงอายุ

สถาบันพัฒนาการศึกษาอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สถาบัน กศน. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ในฐานะที่เป็นสถานศึกษาที่มีหน้าที่จัดการศึกษาต่อเนื่อง ส่งเสริมสนับสนุนการจัดการศึกษาอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้ รวมทั้งบริการทางด้าน วิชาการแก่สถานศึกษาในสังกัดสำนักงาน กศน. ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครอบคลุมพื้นที่ 20 จังหวัด ได้ดำเนินการจัดและส่งเสริมการจัดกิจกรรมของผู้สูงอายุ และเป็นหน่วยงานที่ริเริ่มร่วมก่อตั้ง ชมรมผู้สูงอายุ กศน. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ขึ้น โดยในช่วงระยะแรกยังมีสมาชิกไม่มาก และกิจกรรม ยังไม่มีรูปแบบที่จูงใจให้สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรม ผู้วิจัยจึงได้ทำการสำรวจความต้องการโดยการประชุม กรรมการชมรมฯ เพื่อหาแนวทางและทราบความต้องการของผู้สูงอายุ ซึ่งพบว่าผู้สูงอายุมีความต้องการ เรียนรู้ในเรื่องของศิลปะประดิษฐ์ และคาดหวังว่าจะเป็นโอกาสให้ได้พบปะพูดคุยกับเพื่อวัยเดียวกันได้ทำ

กิจกรรมด้วยกัน จึงได้พัฒนาโปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ เพื่อเป็นสื่อในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับกลุ่มผู้สูงอายุ และศึกษาผลของโปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ซึ่งจะเป็นแนวทางให้แก่บุคลากรในสังกัดสำนักงาน กศน. ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ และผู้ที่เกี่ยวข้องใช้เป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาวางแผนและส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้ศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุให้มีประสิทธิภาพต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสร้างโปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ
2. เพื่อพัฒนาโปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ
3. เพื่อศึกษาผลการใช้โปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ

ขอบเขตการวิจัย

1. ด้านพื้นที่ กลุ่มเป้าหมายประชากรที่ศึกษา ได้แก่ ผู้สูงอายุในชมรมสถานีกาชาดที่ 7 และผู้สูงอายุที่เป็นสมาชิกอยู่ในชมรมผู้สูงอายุ กศน. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดอุบลราชธานี ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 – 2556
2. ด้านเนื้อหา เนื้อหาที่จัดเป็นตัวแปรหลักที่ศึกษาผลการใช้โปรแกรม ได้แก่
 - 2.1 ตัวแปรต้น ได้แก่ โปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ ประกอบด้วยกิจกรรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์ จำนวน 12 กิจกรรม
 - 2.2 ตัวแปรตาม ได้แก่ ผลการใช้โปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุที่มีต่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ 2 ด้าน คือ
 - 1) คุณภาพชีวิต ด้านสุขภาพจิต และด้านสภาวะทางสังคม
 - 2) ความพึงพอใจต่อโปรแกรมนันทนาการด้วยศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ
3. ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย

ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาในช่วงปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 - 2556 โดยทดลองใช้โปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ปรับปรุงและนำมาใช้ศึกษาผลการใช้โปรแกรม

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. โปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ หมายถึง กระบวนการจัดกิจกรรมนันทนาการด้วยศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น ตามแนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ และการเรียนรู้ของผู้สูงอายุ แนวคิดเกี่ยวกับโปรแกรม แนวคิดเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมนันทนาการ แนวคิดเกี่ยวกับศิลปะประดิษฐ์ และแนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต ประกอบด้วย 1) ชื่อโปรแกรม 2) วัตถุประสงค์ 3) กลุ่มเป้าหมาย 4) หัวข้อกิจกรรม ซึ่งในแต่ละกิจกรรม ประกอบด้วย

(1) สารระสำคัญ (2) จุดประสงค์การเรียนรู้ (3) ขั้นตอนการจัดกิจกรรม ซึ่งประกอบด้วย ขั้นนำ ขั้นจัดการเรียนรู้ และขั้นสรุป (4) สื่อการเรียนรู้ (5) การวัดและประเมินผล (6) บันทึกผล การจัดการเรียนรู้ และ (7) ใบความรู้ 5) จำนวนชั่วโมงที่จัดกิจกรรม 6) วันและเวลาในการจัดกิจกรรม 7) สถานที่ 8) ลักษณะการจัดกิจกรรม 9) ตารางจัดกิจกรรม โดยมีหัวข้อกิจกรรม จำนวน 12 กิจกรรม ได้แก่ (1) การประดิษฐ์พานรองพระจากใบยางพารา (2) การประดิษฐ์ที่คาดผม ดอกบัวจากเศษผ้า (3) การประดิษฐ์หมอนเครื่องหอม (4) การประดิษฐ์ตุ้มดอกกุหลาบ (5) การประดิษฐ์ชั้นหมากเบ็งจิวจากกระดาษเรนโบว์ (6) การประดิษฐ์ผ้าเช็ดหน้ารูปสัตว์ (7) การประดิษฐ์กิ๊บรูปหมวกจากฝาขวดน้ำและเศษผ้า (8) การประดิษฐ์ของขำร่วยขนมสอดไส้ (9) การประดิษฐ์กิ๊บติดผมดอกบานชื่นจากเศษผ้า (10) การประดิษฐ์ของขำร่วยข้าวต้มมัด (11) การประดิษฐ์พวงกุญแจจากรังไหม และ (12) การประดิษฐ์ร่มการบูรจากผ้าโปรง

2. การสร้างและพัฒนาโปรแกรมเน้นทางการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ หมายถึง กระบวนการสร้างโปรแกรมเน้นทางการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนหลัก คือ (1) ขั้นตอนการสร้างโปรแกรม ประกอบด้วยการศึกษาหลักการแนวคิดที่เกี่ยวข้อง กำหนดกรอบแนวคิด เขียนแผน และสร้างโปรแกรม ฉบับร่าง (2) ขั้นตอนพัฒนาโปรแกรม ประกอบด้วย การตรวจสอบโปรแกรมโดยผู้เชี่ยวชาญ การสร้างเครื่องมือเก็บข้อมูล การทดลองใช้โปรแกรมโดยผู้สูงอายุ และการปรับปรุงโปรแกรม (3) ศึกษาผลการใช้โปรแกรม

3. ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลผู้มีอายุ 60 ปี ขึ้นไป เป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุสถานีกาชาดที่ 7 อุบลราชธานี และชมรมผู้สูงอายุ กศน. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดอุบลราชธานี ที่สมัครใจเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ตามโปรแกรมเน้นทางการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ

4. คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาวะที่เกี่ยวกับสุขภาพจิตและสภาวะทางสังคมของผู้สูงอายุ กล่าวคือ (1) สุขภาพจิต เป็นสภาวะที่เกี่ยวกับการมีความสุข มีสมาธิ การผ่อนคลาย เพลิดเพลิน ความรู้สึกว่าชีวิตมีความหมาย ความภาคภูมิใจในตน ความรู้สึกอบอุ่นจากคนรอบข้าง (2) สภาวะทางสังคม เป็นเป็นสภาวะที่เข้าใจผู้อื่นมากขึ้น ความสามารถปรับตัวเข้ากับผู้อื่นได้ ความมีโอกาสพูดคุย สนทนากับผู้อื่นได้ด้วยความรู้สึกที่ดี ความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมกิจกรรมกับผู้อื่น รวมถึงการวางแผนในการทำงานร่วมกับผู้อื่น

5. ความพึงพอใจ หมายถึง ความรู้สึกพึงพอใจของผู้สูงอายุที่มีต่อโปรแกรมเน้นทางการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ ครอบคลุม 2 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับสื่อวัสดุอุปกรณ์ ผู้จัดกิจกรรม บรรยากาศ ห่วงเวลาในการจัดกิจกรรม ความต้องการและความรู้ที่ได้รับ 2) ด้านหัวข้อกิจกรรม ประกอบด้วย (1) การประดิษฐ์พานรองพระจากใบยางพารา (2) การประดิษฐ์ที่คาดผมดอกบัวจากเศษผ้า (3) การประดิษฐ์หมอนเครื่องหอม (4) การประดิษฐ์ตุ้มดอกกุหลาบ (5) การประดิษฐ์ชั้นหมากเบ็งจิวจากกระดาษเรนโบว์ (6) การประดิษฐ์ผ้าเช็ดหน้ารูปสัตว์ (7) การประดิษฐ์กิ๊บรูปหมวกจากฝาขวดน้ำและเศษผ้า (8) การประดิษฐ์ของขำร่วยขนมสอดไส้ (9) การประดิษฐ์กิ๊บติดผมดอกบานชื่นจากเศษผ้า (10) การประดิษฐ์ของขำร่วยข้าวต้มมัด (11) การประดิษฐ์พวงกุญแจจากรังไหม และ (12) การประดิษฐ์ร่มการบูรจากผ้าโปรง

วิธีดำเนินการวิจัย

การพัฒนาโปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์สำหรับผู้สูงอายุ ดำเนินการในลักษณะการวิจัยและพัฒนา (Research and Development : R&D) ในแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research)

การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เพื่อวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อนำไปสู่การสร้างร่างโปรแกรม

วิจัยภาคสนาม (Field Research) โดยการใช้แบบสอบถาม (วัดคุณภาพชีวิตและความพึงพอใจ) และเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ สัมผัส (เพื่อสร้างข้อสรุปในการนำไปปรับร่างโปรแกรม)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้โปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์ที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ ฉบับสมบูรณ์
2. ได้ทราบผลของโปรแกรมนันทนาการศิลปะประดิษฐ์ที่มีต่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ
3. เป็นแนวทางให้ชมรมผู้สูงอายุนำไปใช้ในการจัดกิจกรรม ให้แก่สมาชิกในชมรมตามความต้องการและความสนใจของผู้สูงอายุ
4. เป็นข้อมูลและแนวทางให้แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นำผลการวิจัยไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ